

Usanaa wa Lugha katika Ujenzi wa Dhima za Nyimbo: Mfano Kutoka Nyimbo za Harusi za Jamii ya Waasu

*Elihaki Yonazi*¹

Chuo Kikuu cha Mtakatifu Agustino cha Tanzania (SAUT)

Ikisiri

Nyimbo ni utanzu muhimu wa fasihi simulizi unaopatikana katika jamii mbalimbali za wanadamu. Zipo nyimbo za aina mbalimbali, miongoni mwazo ni nyimbo za harusi zinazotumika katika sherehe za ndoa (Wamitila, 2004). Nyimbo hizi zina dhima muhimu inayofungamana na sherehe ya harusi, hususan kwa maharusi. Kwa kawaida nyimbo haziimbwi chapwa, bali huhusisha usanaa wa lugha na mbinu nyingine za kiutendaji. Makala haya yanajadili usanaa wa lugha katika nyimbo za harusi miongoni mwa jamii ya Waasu. Usanaa wa lugha huzifanya nyimbo kuvutia na kuwa na athari chanya kwa walengwa wake (Perpetua, 2011). Waasu ni jamii inayopatikana Kaskazini Mashariki mwa Tanzania, katika wilaya za Same na Mwanga, mkoani Kilimajaro (Mreta, 2008). Jamii hii inazo nyimbo anuwai zinazoimbwa katika sherehe mbalimbali. Miongoni mwazo ni nyimbo za harusi zinazoimbwa kwenye sherehe ya harusi. Nyimbo hizi huimbwa kwa kutumia lugha ya Chasu. Uimbwaji wake hauambatani na uchezaji wala matumizi ya ala za muziki. Nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu hutumia usanaa wa lugha katika kujenga dhima zake. Matokeo ya utafiti wa makala haya yanaonesha kwamba zipo mbinu mbalimbali za usanaa wa lugha, kama vile: jazanda, maneno teule, dhihaka, tashbiha, chuku na takriri, zinazotumika katika ujenzi wa dhima za nyimbo za harusi za jamii ya Waasu. Mbinu hizi huzifanya nyimbo hizo kuvutia, kufikirisha na kuleta hamasa na hamu ya kuzisikiliza. Kwa kufanya hivyo, walengwa huupata ujumbe uliokusudiwa kwa uzito stahiki. Kutokana na matokeo hayo, jamii mbalimbali zinahamasishwa kudumisha nyimbo zake za kijamii ili kuendeleza amali za kijamii.

¹Barua pepe: mtengaelihaki@gmail.com

1.0 Utangulizi

Nyimbo katika jamii ya mwanadamu zilianza zamani sana. Senkoro (1988) anasema kuwa nyimbo zilianza pale tu mwanadamu alipopata lugha yake, zikiwa na dhima mbalimbali. Aidha, nyimbo zimekuwa zikibeba dhima mbalimbali kulingana na mazingira na utamaduni wa jamii husika. King'ei na Kisovi (2005) wanabainisha aina kuu mbili za nyimbo, yaani nyimbo za asili na zile za kisasa. Nyimbo za asili ni zile za kijamii, ambazo zimekuwapo tangu kale katika jamii mbalimbali za wanadamu. Mulokozi (1996) anaeleza kwamba nyimbo za kijamii (za kiasili) ni zile zinazoimbwa katika shughuli mbalimbali za kijamii, zikiwa na dhima ya kuendeleza, kudumisha na kuhifadhi mila na desturi za jamii. Anatoa mfano wa nyimbo za jando na unyago kuwa wajibu wake ni kufunza na kuadili vijana kwa ajili ya kuandaliwa kuingia katika utu uzima. Nyimbo hizi huakisi utamaduni wa jamii husika. Utafiti wetu umechunguza nyimbo za harusi. Nyimbo hizi huimbwa katika muktadha wa sherehe ya harusi. Aidha, maudhui yake hujikita katika kuwaasa wanajamii wote, hususan maharusi juu ya maadili ya kijamii, maisha ya ndoa na tahadhari mbalimbali kwenye jamii. Kwa mfano, heshima, umoja na ushirikiano na usafi.

Nyimbo kama zilivyo tanzu nyingine za kifasihi hujumuisha vipengele vikuu viwili kiuchambuzi, fani na maudhui. Kwenye maudhui ndipo tunapata dhima. Ili ujumbe ufike na kuleta athari chanya, kazi za kifasihi ikiwamo nyimbo huhitaji matumizi bora ya usanaa wa lugha. Perpetua (2011), anasema kuwa vipengele mbalimbali vya usanaa wa lugha, kama vile matumizi ya tamathali za semi huzifanya nyimbo kuwa na mvuto na kuleta athari chanya kwa walengwa. Aidha, Mutembe (2012) naye anaeleza kuwa matumizi ya usanaa wa lugha kama vile tamathali za semi na lugha ya picha huwezesha ufafanuliwaji wa dhana inayokusudiwa kwa urahisi, hivyo, kurahisisha uelewekaji na ukubalikaji wake zaidi, na kwa sababu hiyo kuleta athari chanya zaidi.

Kutokana na umuhimu wa kipengele cha usanaa wa lugha katika ujenzi wa dhima za kazi za kifasihi, zikiwamo nyimbo (nyimbo za harusi), umahususi wa makala haya upo katika kujadili vipengele mbalimbali vya usanaa wa lugha na jinsi vinavyosaidia katika ujenzi wa dhima za nyimbo za harusi za jamii ya Waasu ambao ni miongoni mwa jamii ya Watanzania. Kijiografia wanapatikana Kaskazini Mashariki mwa Tanzania katika wilaya za Same na Mwanga, mkoani Kilimanjaro. Lugha yao inajulikana kama Chasu au Kiathu/Kiasu (Mreta, 2008). Waasu wana utamaduni wao ambao umejikita zaidi katika fasihi simulizi. Miongoni mwa tanzu (vipengele vyake) ni nyimbo za harusi. Vipengele hivyo ni asasi muhimu za jamii hiyo katika maisha yao (Kimambo, 1967).

Jamii ya Waasu inazo nyimbo za aina mbalimbali za kijamii, kama vile nyimbo za jando na unyago, bembezi, kilimo, vilabuni (pombe) na sherehe mbalimbali, mathalani, kumsalimia mzazi (<https://sw.wikipedia.org/wiki/wapare>). Kwa uzoefu wetu, nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu ndizo zimedumishwa na

kuendelezwa zaidi. Jamii hii inao utamaduni wa uimbwaji wa nyimbo za harusi kwenye sherehe za ndoa tangu kale. Nyimbo hizi huimbwa kwenye shughuli na hatua mbalimbali zinazohusiana na sherehe ya harusi. Umakini wa nyimbo hizi uko kwenye maneno (lugha) yaimbwayo, ambayo yamejikita kwenye dhima za kijamii kama vile maonyo, kudumisha upendo na heshima, kupongeza (maharusi), kutahadharisha na kuhimiza umoja na ushirikiano. Dhima hizi hasa huwalenga maharusi. Nyimbo za harusi katika jamii hii huimbwa kwa lugha ya Chasu/Kiathu. Kutokana na hilo, katika makala haya nyimbo zimetafsiriwa na kuelezwa kwa Kiswahili ili ziweze kueleweka kwa watu wasiofahamu lugha ya Chasu. Jamii ya Waasu imeteuliwa kwa sababu, kwa uzoefu wetu ni miongoni mwa jamii ambazo nyimbo zake za harusi zina umaarufu na zimedumishwa, na hutumia lugha ya kisanaa sana. Hivyo, tulitaka kufahamu ni namna gani usanaa huo wa lugha unatumika katika kujenga dhima za nyimbo hizi. Aidha, mtafiti ni mmilisi wa Chasu, hivyo, ilimuwia rahisi kufasiri nyimbo hizi kwenda katika lugha ya Kiswahili.

2.0 Mapitio ya Maandiko

Sehemu hii imeshughulikia mapitio ya maandiko. Katika kipengele hiki tumepitia maandiko mbalimbali yanayohusiana na mada ya makala haya. Maeneo yaliyopitiwa ni dhana ya nyimbo, na dhima ya nyimbo/nyimbo za harusi.

2.1. Dhana ya Nyimbo

Nyimbo ni mojawapo ya tanzu kongwe za fasihi simulizi, na kutokana na umuhimu wake zimechunguzwa na wataalamu mbalimbali. Mulokozi (1996), Wamitila (2004) na Samwel na wenzake (2013), wanaeleza kuwa nyimbo ni tungo zenye mahadhi ya sauti inayopanda na kushuka, huundwa na lugha ya mkato, matumizi ya picha na mapigo ya sauti. Kuna aina mbalimbali za nyimbo ambazo uainishaji wake hutegemea kigezo kilichotumika. Mulokozi (2017) amezigawa nyimbo kwa kuzingatia kigezo cha utendakazi, na kuziweka katika makundi makuu manne ambayo ni: nyimbo za tumbuizo, tukuzo, chapuzi, fundizi na ganizi. Anaonesha kwamba nyimbo za harusi zipo kwenye kundi la fundizi. Wamitila (2004) anaeleza zaidi kwamba nyimbo za harusi ni zile zinazoandamana na sherehe ya ndoa. Maelezo ya Mulokozi (2017) na Wamitila (2004) yametusaikia kusukuma mbele utafiti wetu, kwa kutuongezea maarifa juu ya dhima za nyimbo kutoka kundi kuu la nyimbo za harusi, fundizi. Aidha, maelezo yao yametuongezea maarifa kujua kwamba nyimbo za harusi, kimahususi zinatumika kwenye sherehe ya harusi/ndoa.

2.2 Dhima ya Nyimbo

Nyimbo zina dhima kubwa katika jamii. Baadhi ya dhima hizo ni: kuhamasisha, kuelimisha, kutunza amali za jamii, kufunza, kurekebisha na kuburudisha (Mulokozi, 1996; Wamitila, 2004; Mmbogo, 2008; na Mulokozi, 2017). Mulokozi (1996) anabainisha zaidi kwamba dhima za nyimbo huendana na tukio au muktadha. Anaeleza kwamba nyimbo za harusi zimebeba maudhui tofautitofauti,

na kwamba kila wimbo unaoimbwa katika tukio lolote lile huwa na maudhui fulani yanayolenga kufikisha ujumbe mahususi kwa hadhira lengwa.

Nyimbo zilianza zamani; zilianza tu pale mwanadamu alipopata lugha yake (Senkoro, 1988; Wamitila, 2004). Senkoro (1988) anaeleza kwamba wimbo wa kwanza ulikuwa wimbo wa kazi. Mutembei (2012) akiwanukuu Oates na Oneil (1991), Taphlin (2000), na Swift (2010), anashadidia hoja ya Senkoro (1988) akieleza kwamba kuanzia karne ya tano hadi ya nane jamii ya Wayunani ilikuwa inatumia nyimbo katika sherehe za miviga iliyoitwa ‘Dithirambu’.

Samara (1992) anaeleza kwamba nyimbo ni hazina ya urithi wa jamii inayohusika, iliyosheheni taarifa na maarifa mengi. Hii ni kwa sababu nyimbo ni mojawapo ya nyanja muhimu katika maisha ya jamii ambayo huchangia sana katika kuiendeleza na kuidumisha historia ya jamii inayohusika. Aidha, nyimbo ni chombo kinachoihakiki jamii namna ilivyo na inavyoweza kujieleza kupitia kazi za kisanaa, na hutumiwa kuukuza na kuuendeleza ufahamu mpana wa masuala na maarifa ya jamii.

Perpetua (2011) alichunguza matumizi ya lugha ya picha katika nyimbo za Kinyankore zinazohusu UKIMWI. Anaelezea dhima ya tamathali za semi katika nyimbo kuwa ni: kuipa uhai na uhalisi zaidi dhana inayoelezewa, kuburudisha na kuzindua akili ya msomaji au msikilizaji na kuacha athari ya kudumu katika hisi na mawazo yake. Utafiti huu umetusaidia katika kubaini jinsi usanaa wa lugha unavyoleta athari chanya katika kazi za kifasihi (nyimbo). Hivyo, umesaidia kwa kiasi kikubwa kusukuma mbele utafiti na uandishi wa makala haya. Mlambia (2017) alichunguza nyimbo za asili za watoto za jamii ya Wahehe. Anaeleza kwamba, nyimbo hizo zina dhima mbalimbali kama vile: kuhamasisha maadili mema, kuionya jamii, kudumisha heshima na kuagana na wazazi wakati wa kwenda kulala. Pia, nyimbo hizo zinatunza mila na desturi za jamii yao.

Pembe (2013) akizungumzia nyimbo za harusi, hususan za kuwafunda wanawake, anasema kuwa nyimbo hizi zina dhima mbalimbali kama vile, kuwafunza wanawake jinsi ya kuwa wake bora katika ndoa zao, pamoja na namna ya kumudu majukumu yao kulingana na mazingira, mila na desturi zao. Utafiti wa Pembe na Mlambia (*weshatajwa*) umetusaidia katika utafiti huu kwani umedokezea dhima za nyimbo za kijamii (za harusi) katika jamii, hivyo, kutuongezea maarifa juu ya dhima za nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu.

Wataalamu mbalimbali kama vile Mulokozi (1996), Wamitila (2004), Mmbogo (2008), Mutembei (2012), Pembe (2013) na Mlambia (2017), wamefanya uchunguzi kuhusu nyimbo za kijamii katika vipengele anuwai vya fani na maudhui kwa misukumo na mitazamo tofautitofauti. Aidha, miongoni mwao wamechunguza suala la dhima ya usanaa wa lugha linavyosaidia kuzifanya nyimbo hizo kuwa na mwikio chanya zaidi. Hata hivyo, uchunguzi kuhusu usanaa wa

lugha katika kujenga dhima za nyimbo za kijamii, hususan nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu, ni jambo ambalo halijachunguzwa katika upekee wake. Uandishi wa makala haya umekusudiwa kuziba pengo hilo la maarifa.

3.0 Methodolojia na Misingi ya Kinadharia

Kipengele hiki kinahusiana na mbinu za utafiti (methodolojia) zilizotumika, pamoja na kiunzi cha Nadharia, Nadharia ya Simiotiki.

3.1 Methodolojia

Data ya makala haya ilikusanywa katika vijiji vya Mhezi na Kwizu, wilayani Same, kwa kutumia mbinu za usaili na hojaji. Jumla ya watafiwa 30 waliteuliwa kimakusudi; 15 kutoka kila kijiji, kwa kuzingatia ujuzi wao wa nyimbo teule. Jumla ya nyimbo 60 zilikusanywa, ambapo zimetumika nyimbo 10 tu zilizoteuliwa kwa kutumia usampulishaji nasibu. Nadharia ya Simiotiki imetumika katika uchambuzi wa data.

3.2 Misingi ya Kinadharia

Uchambuzi wa data ya makala haya umeongozwa na misingi ya Nadharia ya Simiotiki iliyoasisiwa na Ferdinand de Saussure na Charles Pierce miaka ya 1970. ‘Simiotiki’ ni neno la Kiyunani lenye maana ya ishara. Charles Pierce anaihusisha Nadharia ya Simiotiki na kielelezo cha pembe tatu: yambwa (kitu), ishara, na kifasiri. Kwa mujibu wa mtaalamu huyo kila ishara huwa na yambwa au kitendwa kinachorejelewa. Kifasiri ni kile kinachochochewa katika akili ya anayefasiri ishara hiyo (Wamitila, 2002).

Simiotiki ni nadharia inayoshughulika na ishara pamoja na uashiriaji katika kazi za kifasihi. Kulingana na Cameron (1985), ishara zinazojitokeza katika fasihi huundwa na mtunzi kwa kuzingatia muktadha wa jamii, na binadamu ndiye mtengenezaji wa alama mbalimbali za ishara ambazo huzitumia katika mawasiliano yake ya kila siku. Simiotiki ni taaluma ya mfumo wa alama katika mawasiliano ya kutumia lugha (Eco, 1976). Hadhira inayolengwa hutengeneza maana mbalimbali kupitia ubunifu na tafsiri zao juu ya alama na ishara inazokutana nazo katika kazi za kifasihi inazozisikiliza au kuzisoma.

Barthes (1994) kama alivyonukuliwa na Wamitila (2002) anabainisha misimbo mitano ya simiotiki inayotumika katika uchambuzi wa kazi za kifasihi kwamba ni msimbo wa; kihementiki, kimatukio, kiseme, ki-ishara na kirejelezi. Matumizi ya misimbo hii hutegemea lengo, mada na tanzu anayoitaftia mtafiti. Katika uandishi wa makala haya tumetumia misimbo minne ambayo ni: msimbo wa kiseme, ki-ishara, kihementiki na wa kiurejelezi. Hii ni kutokana na mada ya makala haya. Hivyo basi, msimbo wa kimatukio hatujautumia kwa sababu hauna uhusiano wa moja kwa moja na utafiti na uandishi wa makala haya. Wamitila (2002) anaeleza zaidi kwamba msimbo wa kimatukio huangaza jinsi matukio yanavyoingana na

kushonana kutokana na usababisho. Aidha, Omary (2011) anasema matukio hujitokeza zaidi katika riwaya na tamthilia kuliko ushairi (nyimbo).

Msimbo wa kihemenitiki huhusishwa sana na anwani ya kifasihi ambayo inaweza kuwa jina au kichwa cha shairi/wimbo ama kichwa cha habari. Kwa upande wake msimbo wa kiseme, kwa asili unatokana na neno 'sema'. Wamitila (2002) anasema neno 'sema' hutumiwa kuelezea elementi nasibishi ya kisemantiki. Hii ina maana kuwa kwa kutumia viashiria mbalimbali tunaweza kuelewa sifa mbalimbali za mhusika fulani.

Msimbo wa ki-ishara unahusiana na jinsi wasikilizaji au wasomaji wa kazi ya kifasihi wanavyoweza kubaini maana mbalimbali baada ya kufumbua ishara husika. Aidha, msimbo wa kiurejelezi, umejikita katika viashiria vya utamaduni wa jamii unaorejelewa katika kazi husika. Urejelezi huu huunda uhalisi mahususi kutokana na matumizi ya dhana au vitu fulani vinavyoeleweka kwa hadhira ya kazi husika ya mwanafasihi kwa kuzingatia utamaduni wake (Wamitila, 2002). Misimbo yote minne imetumika katika uchanganuzi wa nyimbo teule. Mwandishi wa makala haya ametumia misimbo husika kama misingi maridhawa ya nadharia katika hali ya kukamilishana.

4.0 Uchambuzi na Uwasilishaji wa Data

Vipengele vilivyojadiliwa katika uchunguzi wa mada ya makala haya ni; jazanda, tashibiha, matumizi ya maneno teule, dhihaka, na takriri. Vipengele hivyo vimejadiliwa kwa kutolewa mifano kutoka katika baadhi ya beti za nyimbo zinazobeba dhima fulani na kulingana na usanaa wa lugha unaojitokeza zaidi kwenye wimbo huo, na jinsi ilivyosaidia ujenzi wa dhima husika.

4.1 Jazanda

Ntarangwi (2004) anasema kwamba jazanda ni mafumbo ambamo maana ya kitu imefichika. Anaeleza kuwa wakati mwingine mwandishi huwa anawapatia wasomaji wake kazi ya kutafuta na kung'amua maana ya kitendo, hali fulani au kisa kwa kutumia fumbo au kwa kutumia jambo ambalo laelekea kuwa la kawaida lakini kumbe pana ujumbe uliofichika. Anaendelea kusema kwamba kwenye jazanda unaweza kutumia maneno au visa ambavyo kwa msingi ni vya kawaida, kumbe vinatoa ujumbe mwingine ambao umefumbwa kama jazanda. Kwa hiyo, jazanda ni matumizi ya lugha ya mafumbo. Hueleza zaidi kwamba mbinu hii hulenga kumfikirisha msomaji au msikilizaji ambapo ugunduzi wa ujumbe huo huufanya ujumbe kuwa nguvu zaidi. Aidha, Wamitila (2002) anasema kuwa jazanda na ishara huingiliana sana. Anaeleza kuwa kuna aina mbili za jazanda, jazanda za kimaelezo na jazanda za kiishara. Katika nyimbo za harusi za Waasu, jazanda ya pili (ya kiishara) ndiyo hujitokeza zaidi.

Mojawapo ya nyimbo za harusi zinazotumia mbinu hii ni "*Ena picha yakwe kaka ahundue*" (Aliye na picha yake kaka arudishe) kama ilivyobainisha hapa chini:

Chasu	Kiswahili
<i>Ena picha yakwe kaka ahundue</i>	Aliye a picha ya kaka arudishe
<i>Ambu kaka wetu aovoa x3.</i>	Kwa sababu kaka yetu ameo a x3.

Chanzo: Data ya Uwandani

Wimbo huu humaanisha wale wote waliokuwa na uhusiano wa kimapenzi au waliokuwa wanamtaka kimapenzi bwana harusi wakome mara moja kwa kuwa amepata mke. Neno “picha” ni fumbo ambalo linamaanisha *uhusiano wa kimapenzi*. Kimsingi, ufundi huu wa lugha huibua fikra ambayo huleta athari chanya kwa walengwa na kusaidia kuwatahadharisha walimwengu kutowataka tena maharusi kimapenzi. Kwa hiyo, wimbo huu umesaidia katika kujenga na kutia nguvu dhima ya kuonya katika nyimbo za harusi za Waasu.

Kwa upande mwingine, usanaa wa lugha umejitokeza kupitia matumizi ya jazanda katika wimbo wa “*Wifi unatete mphoa*” (wifi uwe na upendo):

Chasu	Kiswahili
<i>Wifi unatete mphoa hako haharwe kajoto x2</i>	Wifi uwe na upendo, kwako kuombwe moto x2
<i>Kangi wekiteta nyaka, hako ni njia ya mivwa x2</i>	Ukijivuna kwako kutakuwa njia yenye miiba x2

Chanzo: Data ya Uwandani

Wimbo huu unasisitiza suala la umuhimu wa upendo na adabu kwa ndugu na jamaa katika jamii. Pia, humaanisha kuwa mwali anatakiwa kuongea vizuri na watu na kuwa mkarimu ili apate marafiki na kupewa ushirikiano. Kwa upande wa pili, maneno *kangi wekiteta nyaka hako ni njia ya mivwa* humaanisha kuwa kama mwali atajiona na kujivuna basi nyumbani kwake hakuna atakayefika, atakosa marafiki. Maneno *nzia ya mivwa* (njia yenye miiba) ni jazanda inayomaanisha sehemu mbaya inayokwepwa na watu kupitia; watu huiogopa kwa sababu miiba hiyo huweza kuwachoma na kuwaumiza. Maana yake ni mtu mbaya na mchoyo ambaye kila mtu humkwepa na kumkataa. Pia, maneno *haharwe kajoto* (kuombwe moto) humaanisha ukarimu na ushirikiano. Kwa ujumla, matumizi ya lugha ya mafumbo, ambayo humhitajia mtu kufikiri ili kuweza kupata maana iliyokusudiwa na mtunzi yamesaidia kwa kiasi kikubwa katika kujenga dhima ya ukarimu na ushirikiano ambayo ndiyo dhima kuu iliyobebwa na nyimbo hizi.

Jazanda zilizotumika hueleweka kwa jamii ya Waasu kwa kuhusisha utamaduni, uchumi, falsafa na mazingira yao. Kulingana na Cameron (1985), alama zinazojitokeza katika fasihi huundwa na mtunzi kwa kuzingatia muktadha wa jamii, na binadamu ndiye mtengenezaji wa alama mbalimbali za lugha ambazo huzitumia katika mawasiliano yake ya kila siku. Hali hii inasawiri Nadharia ya Simiotiki inayosisitiza suala la ishara na uashiriaji, kwamba katika kazi za fasihi mtunzi huunda ishara mbalimbali kufuatana na muktadha na utamaduni wa jamii. Wamitila (2010:) anaeleza kwamba jazanda na ishara huingiliana sana. Anaeleza

kuwa kuna aina mbili za jazanda, yaani jazanda za kimaielezo na jazanda za kiishara. Anasema kuwa jazanda za ishara ni taswira ambazo zinafanya kazi ya ishara, na mhakiki/msomaji hutakiwa kuzihusisha taswira hizo na kazi husika ya kifasihi, ili kupata ujumbe uliokusudiwa. Katika nyimbo za harusi za Waasu, jazanda za kiishara ndizo hujitokeza zaidi. Kwa mujibu wa wahojiwa, ishara hizo hutafsirika na hueleweka kwao kulingana na utamaduni na mazingira yao.

4.2 Uteuzi wa Maneno

Katika fasihi uteuzi wa maneno/msamiati ni miongoni mwa vipengele vya usanaa wa lugha (Wamitila, 2004). Maneno ya kifasihi ni tofauti na maneno ya mazungumzo/lugha ya kawaida. Katika nyimbo za harusi za Waasu, maneno yake yameteuliwa kwa uangalifu, hivyo, kuzua ishara za aina mbalimbali. Samwel na wenzake (2013) wanasema kuwa ishara ni lugha inayobeba dhana zinazotumika kuwakilisha kitu/maana nyingine. Wanaendelea kueleza zaidi kwamba ishara moja huweza kuwa na maana tofautitofauti kutoka jamii moja hadi nyingine. Anachomaanisha mtaalamu huyu ni kwamba ishara hujikita katika utamaduni wa jamii husika. Jamii ya Waasu ina ishara mbalimbali zinazosawiriwa kupitia lugha yake. Nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu zimejengwa katika maneno teule yanayozua ishara mbalimbali. Kwa mfano, katika wimbo “*Kasanga kahavo kahuyuka*” (kijijini kwao kumepwaya):

Chasu	Kiswahili
<i>Kasanga kahavo kahuyuka eee</i>	Kijijini kwao kumepwaya eee
<i>Kameja mabange na viagho</i>	Kumeota sangare na “mabange”
<i>Mama, iyele iyele iyele ee</i>	Mama iyele, iyele, iyele ee
<i>Iyele iyele iyele</i>	Iyele iyele iyele
<i>Kasanga kahavo katindima ee</i>	Kijijini kwao kumependeza ee
<i>Kameja iliki na majighu</i>	Kumeota iliki na ndizi misahale (migomba)

Chanzo: Data ya Uwandani

Maneno *viagho* (sangare) na *mabange* (mimea inayofanana kama bangi) kwa mujibu wa jamii ya Waasu, ni majani yasiyo na thamani (Yonazi, 2014). Maneno hayo yanaashiria kijiji anachotoka bibi harusi kuwa ni sawa na kitu kisicho na thamani tena baada ya kuchukuliwa. Hii ina maana bibi harusi huyo ndiye aliyekuwa analeta thamani hapo kijijini na nyumbani kwao kwa ujumla. Hivyo, maneno hayo yanaashiria thamani ya bibi harusi. Kwa upande wa pili, maneno *majighu* (ndizi mshale) na *iliki*, ni mazao yenye thamani katika jamii ya Waasu (Yonazi, 2014). Maneno haya yanaashiria kwamba anakokwenda mwali kumekuwa na thamani, yaani amepafanya kuwa na thamani.

Hivyo, maneno haya huashiria uzuri wa kitu, hali au jambo, na hujenga picha fulani katika vichwa vya wasikilizaji, ambao hupata maana kutokana na uakisi wa mazingira yao, mila na utamaduni na uchumi wa jamii yao. Hii inasawari Nadharia ya Simiotiki iliyotumika katika makala haya kwamba kila jamii huunda ishara kufuatana na utamaduni wake, na ishara hizo huwa na maana katika jamii husika. Eco (1976) anafafanua zaidi kwamba Simiotiki ni mfumo wa alama (ishara) katika mawasiliano ya kutumia lugha. Usanaa wa lugha uliotumika hapa umesaidia kujenga dhima ya kuwasifu na kuwapongeza maharusi. Jambo hili pia limejitokeza katika wimbo wa “*Mama chungu idafa*” (mama jikaze/funga mkanda);

Chasu	Kiswahili
<i>Chungu idafa, mama wavo (jina la binti),</i>	Funga mkanda mama yake (jina la binti),
<i>Chungu idafa mwana etetonga x2</i>	Funga mkanda mtoto anakwenda x2

Chanzo: Data ya Uwandani

Katika wimbo huu kuna matumizi ya lugha ya ishara. Maneno hayo huelezea uvumilivu kwa mama kwamba anatakiwa avumilie na aanze kuzoea maisha mapya nje ya bintiye, kwa kuwa anaolewa. Maneno *chungu idafa* yanamaanisha kujifunga mkanda, yaani kujikaza na kuvumilia. Maneno hayo kwa upande mwingine yanajenga taswira fulani akilini mwa wasikilizaji, na kuibua fikra zinazosaidia kuelezea uvumilivu. Kimsingi, uibukaji wa fikra hizo huwahusu wazazi na ndugu wa bibi harusi, hususan mama mzazi, kwamba wazoe maisha mapya, na kwamba katika maisha kuna mambo yanatokea ambayo wanatakiwa kuyavumilia.

Hivyo basi, lugha ya ishara iliyotumika katika wimbo huu imesaidia sana katika kujenga dhima ya uvumilivu inayobebwa na wimbo huu na kuufanya kuwa na athari chanya kwa walengwa wake. Kimsingi, usanaa wa lugha ndio unaozifanya nyimbo kuwa na ufasihi unaosaidia katika kujenga dhima inayokusudiwa katika kazi za kifasihi kama inavyojidhihirisha katika nyimbo za harusi za jamii ya Waasu. Naye Maganga (1996) anaeleza kwamba matumizi ya usanaa wa lugha kama vile lugha ya ishara ndio unaozifanya nyimbo kuwa na ufasihi na athari chanya kutokana na dhima iliyokusudiwa.

4.3 Tashibiha

Tashibiha ni ulinganishaji wa moja kwa moja kwa kutumia istilahi kama vile: mithili ya, kama na kadhalika ambao hudhamiria kuisitiza sifa fulani na pia kutujengea picha ya aina fulani akilini (Mulokozi na Kahigi, 1979; Senkoro, 1988; Steen, 1994; Wamitila, 2010). Baadhi ya nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu hutumia mbinu ya usanaa ya tashibiha. Baadhi ya nyimbo hizo ni kama vile wimbo wa “*Emlanga kaka wetu kivivi*” (Anayemsema kaka yetu vibaya):

Chasu	Kiswahili
<i>Emlanga kaka wetu kivivi nalifwe,</i>	Anayemsema kaka yetu vibaya afe,
<i>Emlanga wifi wetu kivivi nalifwe,</i>	Anayemsema wifi yetu vibaya afe,
<i>Avo vena ngoro mbivi sa vasavi.</i>	Hao wana roho mbaya kama wachawi.

Chanzo: Data ya Uwandani

Katika mshororo wa tatu wa wimbo huu kuna tashibiha; hulinganisha tabia ya watu wenye roho mbaya, wasengenyaji, wanaowasema watu, sawa na wachawi kwa kutumia kiunganishi *kama*. Mchawi katika jamii ni mtu anayechukiwa, kuogopwa na kukwepwa, hivyo ulinganishwaji wa watu hawa na wachawi huibua hisia nzito zinazolenga kubadilisha tabia zao. Kimsingi usanaa huu wa lugha umesaidia katika kujenga dhima ya kuonya. Perpetua (2011) anaeleza kwamba, matumizi ya tamathali za semi ikiwamo tashibiha yana mchango mkubwa katika kujenga mwikio wa maudhui ya nyimbo husika kwa watu au jamii lengwa.

Vilevile, katika wimbo wa *Vaisanga vena ngoro mbivi* (walimwengu wana roho mbaya), matumizi ya tashibiha hujitokeza katika kushadidia dhima ya kuonya. Hebu tuangalie wimbo ufuatao:

Chasu	Kiswahili
<i>Vaisanga vena ngoro mbivi ee, vekitie kinehera ee x2,</i>	Walimwengu wana roho mbaya ee, walidhani itashindikana ee x2,
<i>Vapate cha kuteta aa, miomo sa njuga ee,</i>	Wapate la kusema ee, midomo kama njuga ee,
<i>Mira iki chakuloka aa, cha kuteta chasoveka ee.</i>	Lakini sasa yametimia, la kusema limekosekana.

Chanzo: Data ya Uwandani

Tashibiha inajitokeza katika mshororo wa pili, ambapo wasengenyaji wanaonua kuharibu mipango ya watu (uchumba wa maharusi), midomo yao hufananishwa na njuga. Njuga ni kifaa kinachovaliwa shingoni na wanyama kama vile mbwa, ng'ombe au mbuzi, kila wakati hupiga kelele mnyama husika anapotembea. Hivyo wambea, wasengenyaji na wenye majungu, midomo yao haitulii, kuchukua neno hapa na kulipeleka kule kwa lengo la kufarakanisha watu. Hawa midomo yao kwa mujibu wa data yetu hufananishwa na njuga. Madumulla (2009) anasema kuwa tashibiha hutumiwa kulinganisha vitu viwili, kimoja hutumiwa kuelezea kingine. Aghalabu kimoja huwa kinafahamika na hutumiwa kuangazia hiki kingine.

Kilimo na ufugaji ni miongoni mwa shughuli kuu za kiuchumi katika jamii ya Waasu (Yonazi, 2014). Hivyo, dhana ya njuga pamoja na sifa zake hueleweka kwao. Hivyo basi, kelele za njuga hufananishwa na wasengenyaji na wambea. Mbinu hii imesaidia kwa kiasi kikubwa kujenga na kushadidia dhima mbalimbali katika nyimbo za harusi za Waasu, kama vile: dhima ya maonyo dhidi ya watu wenye majungu, wasengenyaji na wambea, wanaonua kukwamisha mambo ya

wenzao, kwamba waache. Katika wimbo huu *njuga* imetumika kama ishara inayorejelea watu wenye tabia za umbea, majungu na fitina. Nadharia ya Simiotiki huelezea kwamba katika fasihi kuna ishara zinazoundwa na mtunzi kwa kuzingatia muktadha na utamaduni wa jamii yake (Eco, 1976; Cameroon, 1985). Kwa ujumla, ishara hizi hueleweka kwa wanajamii husika kulingana na utamaduni wao, uchumi, falsafa, imani na historia ya jamii hiyo.

4.4 Chuku

Msokile (1992) na Wamitila (2004) wanafafanua kwamba chuku ni tamathali ya semi inayotumika kukuza kitu kupita kiasi ambapo kukuzwa huko huweza kuwa kwa ukubwa au udogo. Nia ya mbinu hii ni kulifanya jambo fulani litokezee kwa uwazi zaidi, kuikuza sifa fulani na vilevile hutumika kwa lengo la kumfikirisha msomaji ili kuona uzito uliopo katika usemi husika. Nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu zinazotumia mbinu hii miongoni mwazo ni *Kaka esaghure chekoma meso* (kaka amechagua kinachoumiza macho):

Chasu	Kiswahili
<i>Kaka esaghure chekoma meso,</i>	Kaka amechagua kinachoumiza macho,
<i>Cheaka ng'we ng'we ng'we,</i>	Kinachowaka mwaaa mwaaa mwaaa
<i>Kikome meso x2,</i>	Kiue/kiimize macho.

Chanzo: Data ya Uwandani

Wimbo huu una matumizi makubwa ya chuku ambapo anayepigwa chuku ni bibi harusi. Wamitila (2006) anasema chuku huweza kutumika kulikuza jambo kupita kiasi na kwa upande wa pili huweza kutumika kulidogosha jambo. Katika wimbo huu chuku iliyotumika ni ya kulikuza jambo, ambapo bibi harusi hupewa sifa zilizopitiliza, kwamba ana sura nzuri sana inayowakawaka hadi kuumiza/kuua macho. Kwa kawaida, mtu hawezi kuwa na sura nzuri inayong'aa mpaka iue/kuumiza macho kwa mng'ao wake. Chuku hii imesaidia katika kujenga dhima ya kuwasifu maharusi, hususan bibi harusi. Katika ujumi wa Kiafrika, uzuri kwa mwanamke hutambuliwa siyo tu kwa kigezo cha tabia njema, bali umbo, na ucha Mungu (Sanga, 2018). Hivyo, kwa wanawake wakiwamo wa jamii ya Waasu, uzuri wa sura (umbo) na urembo ni kigezo cha ziada. Mbinu hii huibua fikra kwa vijana ambao hawajaolewa na kuoa, jinsi ya kujitunza na kujipamba ili nao siku moja waoe/waolewe na kusifiwa. Halikadhalika, chuku imejitokeza katika wimbo ufuatao wa *Dada wetu tonga ee* (dada yetu nenda ee):

Chasu	Kiswahili
<i>Dada wetu tonga</i>	Dada yetu nenda
<i>Dada wetu tonga eee x2</i>	Dada yetu nenda ee x2
<i>Uvavyonye utanda ee</i>	Uwaoneshe ustaarabu ee
<i>Verugha makoko ee, veti ni mchere</i>	Wanapika maboga wanasema ni wali

Chanzo: Data ya Uwandani

Chuku iliyotumika katika wimbo huu ni ya kudogosha. Wamitila (2006) na Hassan (2010) wanaeleza kwamba chuku ni tamathali ya semi inayotumika kukuza jambo kupita kiasi, ambapo kukuzwa huko huweza kuwa kwa ukubwa au udogo. Katika wimbo huu chuku hujitokeza katika mshororo wa nne ambapo ndugu wa bwana harusi wamedogoshwa kwamba hawawezi kupika; wanapika maboga wanasema ni wali. Kimsingi, hakuna mtu timamu anayeweza kufanya mambo hayo; kupika, kwa mfano, maboga akasema ni wali. Chuku hutumika ili kuikuza sifa fulani na vilevile kumfikirisha msomaji au msikilizaji ili aone uzito wa jambo husika.

Katika wimbo huu chuku imetumika kumsifu bibi harusi, yaani weledi wake katika mambo, kwa mfano, kupika; kwamba ni wa hali ya juu ukilinganisha na wengine. Mbinu hii imesaidia kwa kiasi kikubwa katika kujenga dhima ya kusifu maharusi (bibi harusi) na kurekebisha tabia kwa watu wasio na weledi katika majukumu yao (kutojua kupika vizuri).

Katika jamii ya Waasu tumebaini kwamba tabia nyingi zisizotakiwa huelezwa kwa kupitia nyimbo/nyimbo za harusi kwa kutumia mbinu kadhaa, ikiwamo chuku. Aidha, chuku zote mbili, yaani ya ukuzaji na udogoshaji hutumika. Kimsingi, kazi yoyote ya kifasihi iliyo na matumizi bora ya lugha yaliyosheheni mbinu mbalimbali, huibua fikra nzito na kuwa na athari chanya kulingana na dhima na ujumbe uliokusudiwa.

4.5 Dhihaka

Katika dhihaka msemaji hutumia usemi unaoficha hisia zake kuhusu mtu au kuihusu hali fulani. Sababu kuu ya kutumia dhihaka ni kumcheka au kumkera mtu (Wamitila, 2004; Khatibu, 2009). Dhihaka hunuia kumsema mtu kwa njia isiyo ya moja kwa moja kwa lengo la kumsababisha akereke ili ajirekebishe dhidi ya tabia fulani isiyofaa au kutakiwa. Aidha, hutumika pale msemaji anapotaka kufichua uozo fulani.

Dhihaka hutumiwa kuwasema watu wenye tabia zisizotakiwa kama wafitini na wambea. Miongoni mwa nyimbo zilizobeba dhihaka ni “*Dada wetu tonga ee*” (Dada yetu nenda ee)

Chasu	Kiswahili
<i>Dada wetu tonga ee x3</i>	Dada yetu nenda ee x3
<i>Ambu wakuloka ee</i>	Kwa sababu umekua ee
<i>Mama ekuemie x3</i>	Mama amekufunda (unyagoni) x3
<i>Kaa tukaherwe ee</i>	Ndoa haitakushinda ee
<i>Veseja mamia ee x3</i>	Wanaotoa makamasi (wachafu)
<i>Vashighwa nzieni</i>	Wameachwa njiani

Chanzo: Data ya Uwandani

Wimbo huu umejengwa na mbinu ya dhihaka ambayo imejitokeza katika mshororo wa tano. Mbinu hii imetumika kuwasema wasichana wenye tabia mbaya (wachafu) kwa kuwalinganisha na wenye tabia nzuri (wasafi). Maneno *veseja mamia* (wanaotoa makamasi) yametumika kiishara kumaanisha wasichana wachafu. Wimbo huu unawasema walengwa kwa njia isiyo ya moja kwa moja. Mhando na Balisidya (1976) wanaeleza kwamba katika sherehe za harusi kuna nyimbo zinazoimbwa kuwasema wasichana walio na tabia mbaya ili wakereke na wajirekebishe. Hivyo basi, wimbo huu unasaidia kwa kiasi kikubwa kujenga dhima ya kurekebisha tabia kwa watu (wasichana) wenye tabia zisizofaa (uchafu).

Katika ujumi wa Kiafrika, uzuri wa mtu huhusishwa na tabia njema, ikiwamo usafi (Sanga, 2018). Hivyo, mtu yeyote mchafu huchukiwa na kukwepwa. Katika jamii ya Waasu kama mojawapo ya jamii za Kiafrika, usafi ni mojawapo ya sifa ya uzuri na kigezo muhimu kwa msichana kupata mchumba/kuolewa. Hivyo, husemwa kwa njia isiyo ya moja kwa moja ili wakereke na kujirekebisha. Mbinu hii (dhihaka) huibua fikra kubwa kwa wasemwaji, hivyo, kuwa na mwitikio chanya unaosaidia kujirekebisha. Vilevile, mbinu hii huepusha ugomvi ambao ungetokea kama wahusika wangesemwa kwa njia ya moja kwa moja (kavukavu). Huu ndio msingi wa Nadharia ya Simiotiki, kwamba fasihi hutumia lugha ya ishara za aina mbalimbali, na kwamba jamii husika hutengeneza tafsiri za ishara hizo kwa kuzingatia utamaduni wao na muktadha husika (Eco, 1976; Cameroon, 1985).

Kwa mujibu wa Nadharia ya Simiotiki, kiashiriwa huweza kuwa dhana au kitu halisi. Zipo nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu ambazo katika kipengele hiki cha dhihaka zimetumia kiashiriwa kitu. Katika wimbo wa “*Ena picha yakwe kaka ahundue*” (aliye na picha ya kaka arudishe) ufuatao katika mstari wa tatu kuna dhihaka ya kitu halisi (*mvwi wedi*).

Chasu	Kiswahili
<i>Ena picha yakwe kaka ahundue</i>	Aliye na picha yake kaka arudishe
<i>Ambu kaka aovoa x3</i>	Kwa sababu kaka ameo x3
<i>Mvwi wedi tuuikaa he iziaka</i>	Mshale mzuri haukai kwenye podo
<i>Yoo chakuloka , kaka apata mshorwa</i>	leo yametimia, kaka amepata mrembo

Chanzo: Data ya Uwandani

Mshororo wa tatu katika wimbo huu umebeba dhihaka ambayo imeelekezwa kwa wasichana walio na tabia mbaya kwamba wao huishia kutoolewa, kinyume chake wenye tabia nzuri wanaolewa. Maneno ‘mshale mzuri’ humaanisha msichana mwenye tabia nzuri. Maneno ‘haukai kwenye podo’ humaanisha msichana mwenye tabia nzuri haachi kupata mchumba/mume. Hapa wasichana wenye tabia mbaya husemwa kwa kulinganishwa na wasichana wenye tabia nzuri.

Dhahaka hii hunuia kuwakera wasichana wenye tabia mbaya wajirekebishe kama wanataka kuolewa ili nao wawe ‘mshale mzuri’ wasikae kwenye podo, wasije kuzeeka nyumbani kwao. Dhahaka hii imesaidia kwa kiasi kikubwa kujenga na kutia msisitizo dhima ya kurekebisha tabia hususan kwa wasichana dhidi ya sifa ya kuolewa.

Aidha, maelezo katika kipengele hiki hujengeka katika wigo wa Nadharia ya Simiotiki ambayo huelezea juu ya ishara na uashiriaji, hivyo basi, maneno *mvwi wedi* ni ishara inayoashiria “mtu (msichana) mwenye tabia nzuri” na *teuikaa he iziaka* huashiria kwamba msichana mwenye tabia nzuri haachi kupata mchumba/mume. Kwa mujibu wa watafitiwa, ishara hizi na maana zake hueleweka vizuri kwa jamii yao kulingana na utamaduni wao na muktadha husika. Kwa mfano, katika uwindaji; mishale ile mizuri inayoweza kuua mnyama kwa urahisi ndiyo huwa kimbilio kwa mwindaji. Aidha, Eco (1976) na Cameroon (1985) wanasema fasihi hutumia lugha ya ishara za aina mbalimbali, na kwamba jamii husika hutengeneza tafsiri za ishara hizo kwa kuzingatia utamaduni wao na muktadha husika.

4.6 Takriri

Takriri pia huitwa *inadi* au *uradidi* (Samwel na wenzake, 2013). Mulokozi na Kahigi (1979) wanasema kuwa takriri ni urudiaji wa sauti, neno, kirai, kishazi au hata sentensi katika kazi ya fasihi. Wanaeleza kwamba kuna aina mbalimbali za takriri kama vile: takriri irabu, konsonanti, vina, takriri neno na takriri mstari. Takriri hutumika kusisitiza dhamira, ujumbe au jambo liongelewalo na kuifanya hadhira imakinike nalo. Mbinu hii hutumika katika nyimbo za harusi za jamii ya Waasu ili kusisitiza ujumbe uliokusudiwa. Kwa mfano, wimbo wa “*Twahavache twaighuta*” (asante tumeshiba) unaeleza na kusisitiza kuhusu umuhimu wa shukrani. Kwa mfano:

Chasu	Kiswahili
<i>Twahavache twahavache, twaighuta, vila twearirwe ee</i>	Ahsante asante, tumeshiba, vile tulivyokaribishwa
<i>Asiighute atete aongejwe</i>	Asiyeshiba aseme aongezewe

Chanzo: Data ya Uwandani

Katika wimbo huu, neno *twahavache* (asante) ni takriri, limerudiwarudiwa. Mbinu hii imesaidia katika kujenga dhima ya wimbo huu ambayo ni ukarimu. Usanaa huu wa lugha katika wimbo huu umesaidia kwa kiwango kikubwa katika kujenga dhima hii na kuonesha jinsi suala la ukarimu na shukrani linavyopewa umuhimu katika jamii ya Waasu. Aidha, ukarimu huendana na shukrani, ukikirimiwa huna budi kushukuru. Hivyo, takriri hii inaonesha matokeo ya ukarimu na msisitizo wake. Hawkes (1977) akishadidia Nadharia ya Simiotiki anasema kwamba matumizi ya baadhi ya mbinu za kifani na kimaudhui katika kazi za fasihi si ya kibahati nasibu, bali yana maana katika kazi zinazochunguzwa.

Kimsingi, takiriri ni mojawapo ya mbinu za kifani katika kazi za kifasihi, dhima yake ni kusisitiza maudhui lengwa.

Usanaa wa lugha katika kipengele cha takiriri vilevile umejitokeza katika wimbo wa “*Vaisanga vena ngoro mbivi*” (walimwengu wana roho mbaya) dhima yake ikiwa ni msistizo wa kuonya;

Chasu	Kiswahili
<i>Vaisanga vena ngoro mbivi ee, vekitie kinehera eeee x2</i>	Walimwengu wana roho mbaya ee, walidhani itashindikana x2
<i>Vaisanga vena ngoro mbivi ee, vekitie kinehera eeeee x2</i>	Walimwengu wana roho mbaya ee, walidhani itashindikana eeeee x2
<i>Vapate cha kuteta aaa, mira iki chakuloka aaaaa</i>	Wapate cha kusema aaa, lakini sasa imetimia,
<i>Cha kuteta chasoveka aaaaa x2</i>	La kusema limekosekana aaaaa x2

Chanzo: Data ya Uwandani

Takiriri inayojitokeza hapa ni takiriri sentensi, ambapo mstari wa kwanza umerudiwa katika mstari wa pili. Hii husisitiza suala la kuwaepuka walimwengu kwani si watu wazuri, kwa hiyo, kila mtu anatakiwa kuchukua tahadhari. Kwa upande mwingine, hutoa maonyo kwa walimwengu kuwa fitina zao haziwezi kufanikiwa katika kukwamisha mipango ya watu. Hivyo, waache, la sivyo watabaki na fedheha.

Kimsingi takiriri hutumiwa kusisitiza jambo au dhana husika, na kwa kawaida jambo linalosisitizwa huwa ni lile lenye umuhimu. Katika mila na utamaduni wa Waasu yapo mambo ambayo hupewa umuhimu zaidi, miongoni mwa hayo ni kuheshimu wazazi. Katika jamii ya Waasu wazazi huchukuliwa kuwa ni Mungu wa pili, hivyo, kuwaheshimu ni kitu kinachomlazimu kila mtoto. Lingine ni kusifia maharusi. Jamii ya Waasu huchukulia kuwa uimara wa ndoa ni msingi wa ustawi wa jamii, hivyo, maharusi wanatakiwa kuwa na sifa nzuri na kuziendeleza. Pia, suala la kuwa makini na walimwengu huchukuliwa kwa umakini mkubwa. Kila mtu hutakiwa kuchukua tahadhari dhidi ya watu wabaya, na watu hao hupewa maonyo na kusemwa ili wajirekebishe. Hivyo basi, dhima hizi ni muhimu kwa ustawi wa jamii. Hii ndio sababu husisitizwa zaidi kutumia mbinu ya takiriri. Izack (2007) anaeleza kwamba aghalabu mbinu ya takiriri hutumiwa ili kutilia uzito wa maneno au mafungu yanayorudiwa. Kwa mujibu wa data yetu, takiriri hutumiwa katika nyimbo za harusi za Waasu kutilia mkazo/kusisiiza mambo muhimu zaidi ambayo ndio huchukuliwa kama uti mgongo wa ustawi wa wanajamii (utu), kama vile ukarimu, kuheshimu wazazi, umoja na ushirikiano na tahadhari dhidi ya watu wabaya.

5.0 Hitimisho

Makala haya yamechunguza usanaa wa lugha katika ujenzi wa dhima za nyimbo za harusi za Waasu. Tumetoa mifano kupitia nyimbo za harusi katika jamii ya Waasu. Baadhi ya beti chache za nyimbo zilizochaguliwa zilidondolewa na kuchambuliwa kuona vipengele mbalimbali vya usanaa wa lugha na jinsi vinavyotumika katika ujenzi wa dhima wa nyimbo hizo. Katika uchambuzi wa vipengele hivyo, Nadharia ya Simiotiki imetumika. Nadharia hii hujikita katika kutafsiri ishara za lugha na jinsi zinavyobeba maana katika kazi za kifasihi. Matokeo ya utafiti wa makala haya yanaonesha kwamba zipo mbinu mbalimbali za usanaa wa lugha kama vile jazanda, tashbiha, uteuzi wa maneno, dhihaka, chuku na takriri ambazo huwa na mchango mkubwa katika ujenzi wa dhima za nyimbo za harusi za jamii ya Waasu. Aidha, mbinu hizo huzifanya nyimbo husika ziwasilishe dhima mbalimbali kwa jamii ikiwa ni pamoja na kuonya, kusifia, kutweza na kutoa mafunzo mbalimbali. Katika kufanya hivyo, walengwa huupata ujumbe uliokusudiwa kwa urahisi na kwa uzito mkubwa, hivyo, kusababisha athari chanya kwa walengwa wake. Kufuatia matokeo ya utafiti wa makala haya, inapendekezwa zifanyike tafiti zaidi katika nyimbo nyingine za Waasu, kama vile nyimbo za vilabuni (pombe) na zile za kwenye sherehe nyingine mbalimbali kama vile kumpongeza mama mzazi, kama sehemu ya kujaza mapengo yaliyoachwa na utafiti huu. Aidha, mtafiti mwingine anaweza kufanya utafiti kama huu kutoka jamii-lugha nyingine, ili kupata mjumuisho wa usanaa wa lugha katika ujenzi wa dhima za nyimbo za jamii mbalimbali.

Marejeleo

- Barthes, P. (1994). *The Semiotic Challenges*. Berkely, University of Colombia Press.
- Cameron, D. (1985). *Feminism and Linguistic Theory*. London, Macmillan.
- Eco, U. (1976). *A Theory Semiotics*. Bloomington, Indiana University Press.
- Hassan, N. (2010). Mitindo na Matumizi ya Lugha: Utafiti katika Semi za Bajaji. Tasinifu ya Shahada ya Uzamili (Haijachapishwa), Chuo Kikuu Dar es Salaam.
- Hawkes, T. (1977). *Structuralism and Semiotics*. London, Methuen.
- Izack, Z. (2007). Towards Defining Folklore: The Significance of the Messages Found on Daladala Tickets and Bumpers. Tasinifu ya Uzamili (Haijachapishwa), Chuo Kikuu Dar es Salaam.
- Khatibu, S. M. (2009). "Tamathali za Semi za Kiswahili," katika Masabo T. na Mdee, J. S. (Wah) (1999). *Mulika* na 25, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili. 76-91.
- Kimambo, I. N. (1967). *The History of Pare to 1900*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Madumulla, J. S. (2009). *Riwaya ya Kiswahili, Nadharia, Historia na Misingi ya Uchambuzi*. Dar es Salaam: Mture Educational Publishers Ltd.
- Maganga, C. M. (1996). *Historia ya Kiswahili*. Dar es Salaam, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

- Mhando, P na Balisidya, N. (1976). *Fasihi na Sanaa za Maonyesho*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Mlambia, A. M. (2017). Kuchunguza Nyimbo za Asili za Watoto za Wahehe. Tasinifu ya Shahada ya Uzamili (Haijchapishwa), Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Mmbogo, N. (2008). Mabadiliko ya Kimaudhui na Kiwakati katika Nyimbo za Harusi za Jamii ya Waembu. Tasinifu ya Uzamili (Haijchapishwa), Chuo Kikuu Dar es Salaam.
- Mreta, A. (2008). *Kamusi ya Chasu – Kiingereza – Kiswahili. Language of Tanzania (LOT) Project*: University of Dar es Salaam, LOT Publication: Lexion No. 12.
- Msokile, M. (1992). *Kunga za Fasihi na Lugha*. Dar es Salaam: Education Publishers and Distributor, Ltd.
- Mulokozi, M. M. na Kahigi, K.K. (1979). *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Mulokozi, M. M. (1996). *Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Mulokozi, M. M. (2017). *Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Kauttu.
- Mutembei A. K. (2012). *Korasi Katika Fasihi*. Chuo Kikuu Dar es Salaam, TATAKI.
- Ntaragwa, M. (2004). *Uhakiki wa Fasihi*. Rock Island IL 61207, Augustana College.
- Omary, M. (2011). Siasa Katika Ushairi wa Kezilahabi. Tasinifu ya Uzamili (Haijchapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Pembe, J. (2013). Mabadiliko ya Maudhui kutoka Nyimbo za Ngoma ya Msewe kutoka Zanzibar. Tasinifu ya Uzamili (Haijchapishwa), Chuo Kikuu Dar es Salaam.
- Perpetua, A. (2011). Matumizi ya Lugha ya Picha katika Nyimbo za Kinyankole Zihusuzo UKIMWI. Tasinifu ya Uzamili (Haijchapishwa), Dar es Salaam: Chuo Kikuu Dar es Salaam.
- Samara, E. M. A. (1992). The Social Function of Luo Burial and General Songs. A Research Report Submitted in Apartial Fulfilment of the Requirement for the Award of Bachelor Degree (Unpublished), University of Dar es Salaam.
- Samwel, M., Selemani, J.A na Kabiero, J.A. (2013). *Ushairi wa Kiswahili, Nadharia, Maendeleo, Mwongozo kwa Walimu wa Kiswahili na Diwani ya MEA*. Dar es Salaam: Meveli Publishers.
- Sanga, A.N. (2018). Mkengeuko wa Ujumi wa Kiafrika Katika Hadithi Fupi Andishi za Kiswahili Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Magazeti ya Habari Leo, Nipashe na Mwananchi. Tasnifu ya Uzamivu (Hijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dododma: Dododma.
- Sengo. T. S. Y. (1973). *Fasihi Simulizi ya Mtanzania na Hadithi*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Senkoro, F. E. M. K. (1988). *Ushairi: Nadharia na Tahakiki*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

- Steen, G. (1994). *Understanding Metaphor in Literature: An Emprical Approach*. London: Longman.
- Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi, Misingi na Vipengele vyake*. Nairobi: Phoenix Publishers LTD.
- Wamitila, K. W. (2004). *Kichocheo cha Fasihi Simulizi na Andishi*. Nairobi: English Press.
- Wamitila, K. W. (2006). *Kamusi ya Misemo na Nahau*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.
- Wamitila, K.W. (2010). *Kanzi ya Fasihi: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide Muwa Publishres Limited.
- Yonazi, E. (2014). *Majina ya Mahali na Maana zake Katika Jamiilugha ya Chasu. Tasinifu ya Umahiri (Haijachapishwa)*. Dar es Salaam, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.